

Stosunki polityczne Ukraińców i Tatarów krymskich w okresie międzywojennym

Wołodymyr Komar

Pierwsza wojna światowa spowodowała rozpad imperium rosyjskiego, natomiast rewolucja październikowa 1917 r. stała się katalizatorem ruchów wyzwoleniczych narodów Rosji. W regionie Morza Czarnego niezależność ogłosiły, między innymi, Krym – 13 grudnia 1917 r. i Ukraińska Republika Ludowa (URL) – 22 stycznia 1918 r.¹

Stosunki polityczne Ukraińców i Tatarów krymskich kształtowały się w warunkach rozpadu imperium Romanowów i narodzin niezależnych państw narodowych. Znaczna rola w odbudowie krymskiej państwowości przypadła w udziale znanemu działaczowi społecznemu, pisarzowi, jednemu z ideologów narodowego ruchu Tatarów kKrymskich - Dżafarowi Sejdametowi. Już w maju 1917 r. stanął on na czele krymskiej delegacji na kongresie muzułmanów Rosji, na którym przedstawione zostały polityczne żądania Tatarów krymskich: m.in. utworzenie federacyjnej Rosji oraz ogłoszenie suwerenności narodu krymskotatarskiego. Uwaga działaczy tego ruchu skierowana była głównie w stronę Ukrainy. Sejdamet spotykał się z przewodniczącym Centralnej Rady Mychajłą Hruszewskim, szefem Sekretariatu Generalnego Wołodymyrem Wynnyczenką oraz sekretarzem (ministrem) do spraw międzynarodowych Ołeksandrem Szulhynem. Celem tych spotkań było wyjaśnienie stanowiska strony ukraińskiej względem Krymu. Podróż do Kijowa w lipcu 1917 r. przekonała Sejdameta, że ukraiński ruch narodowy wspierał krymskich Tatarów jedynie na płaszczyźnie przeciwstawiania się Rosji. Jednak po tym, jak Centralna Rada obrała kurs na proklamowanie Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), w przywódcach Tatarów krymskich dojrzeła idea wysunięcia hasła „Krym dla mieszkańców Krymu!” (Крым для крымчан!), która przewidywała stworzenie na półwyspie niezależnego państwa. Sejdamet przekonany był, że idei niezależności Krymu należy bronić nie tylko przed Rosjanami, ale i przed Ukraińcami, i jednocześnie liczył na poparcie ze strony Imperium Osmańskiego².

Mimo to, Sejdamet wziął udział w Zjeździe Narodów zwołanym przez Centralną Radę w Kijowie w dniach 8-16 września 1917 r. Zjazd przyjął postanowienia, które w znacznej mierze wyznaczyły politykę zarówno Centralnej Rady, jak i kierownictwa ruchu

¹ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW), Rps. №1522, mikr.13286, k.2 (Memoriał p.t. „Sytuacja polityczna na Bliskim i Środkim Wschodzie (styczeń – marzec 1920 r.)”)

² В. Г. Зарубин, А. А. Зарубина, *Джафар Сейдамет. Штрихи к портрету*, „Историческое наследие Крыма”, 2006, № 12–13, dostęp: <http://a-pesni.org/grvojna/bel/a-sejdamet.php>

narodowego Tatarów krymskich w okresie od jesieni 1917 r. do stycznia 1918 r. Główny akcent w rezolucjach Zjazdu położony został na przekształcenie scentralizowanej Rosji w federację, zwołanie krajowego zgromadzenia ustawodawczego do [zgromadzenia] rosyjskiego, stworzenie narodowej armii. Delegaci Tatarów krymskich w ramach zjazdu przeprowadzili rozmowy z kierownictwem URL. Dżafar Sejdamet zaznaczał, że Hruszewski i Szulhyn ze zrozumieniem podchodzili do poglądów przedstawicieli narodu krymskotatarskiego na temat przyszłości Krymu. Do Wynnyczenki delegaci nie mieli zaufania, ponieważ sprawił on wrażenie człowieka, który bez wahania użyje wszelkich środków w imię realizacji narodowych interesów³.

Następne spotkanie Sejdameta z liderami Centralnej Rady, a zwłaszcza z sekretarzem do spraw wojskowych Symonem Petlurą, odbyło się w Kijowie podczas rewolucji październikowej w Piotrogradzie w 1917 r. Sejdamet uważał ją za nic więcej, jak tylko bolszewicki przewrót, który potępił nazywając przestępczą awanturą⁴. Od ukraińskich działaczy Sejdamet otrzymał obietnicę, iż na mocy Uniwersału Centralnej Rady Krym nie wejdzie w skład Ukrainy. Umowa została dotrzymana. W III Uniwersale Centralnej Rady z 7 (20) listopada 1917 r., który proklamował utworzenie Ukraińskiej Republiki Ludowej, trzy północne (kontynentalne) powiaty guberni taurydzkiej, ale „bez Krymu” zostały włączone w skład URL⁵.

Wydarzenia październikowe zmusiły działaczy krymskich do połączenia sił w obliczu bolszewickiego zagrożenia. 26 listopada (9 grudnia) 1917 r. rozpoczął prace krymskotatarski Kurultaj (zjazd), który 13 (26) grudnia utworzył urząd ludowy – Dyrektoriat (radę dyrektorów), który ogłosił utworzenie Krymskiej Republiki Demokratycznej (Ludowej) i zatwierdził jej konstytucję – „Krymskotatarską ustawę zasadniczą”⁶. Centralna Rada uznała postanowienia Kurultaju. Jednak ruch Tatarów krymskich z powodu słabości strukturalnych (np. Tatarzy krymscy stanowili mniej niż 30% populacji Krymu) nie mógł samodzielnie utrzymać władzy na półwyspie⁷, mimo, że zawierał sojusze z innymi antybolszewickimi siłami skrajnymi, zgromadzonymi w Radzie Przedstawicieli Ludowych (RPL). Szkielet jej sił zbrojnych stanowiły formacje krymskotatarskie, a także rosyjscy oficerowie białogwardyjscy oraz zukrainizowane jednostki armii carskiej. Koalicja ta okazała się jednak zbyt słaba i nie mogła skutecznie przeciwstawić się przeważającym siłom Armii Czerwonej, które rozpoczęły działania wojskowe na Krymie mając na celu zdobycie władzy. W takich warunkach zwołany

³ А. Іванець, *Партнерство українців та кримських татар у 1917 році*, „Українознавство”, 2008, № 4, s. 82.

⁴ М. Гафарова, *Джафер Сейдамет*, dostęp: <http://www.kitaphane.crimea.ua/dzhafer-seidamet.html>

⁵ В. Зарубин, *Об этноконфессиональном конфликте в Крыму (1918 г.)*, dostęp: <http://www.kreho.info/index.php/uploads/4/a.rian.ru/economy/20110622/a.rian.ru/economy/20110622/index.php?name=News&op=article&sid=172>

⁶ А. Г. Зарубин, *Крымскотатарское национальное движение в 1917–1921 гг.* [Документы], „Вопросы развития Крыма”, (Научно-практический дискуссионно-аналитический сборник), Симферополь, 1996, wyd. 3, s.24–27.

⁷ А. Іванець, *Партнерство українців та кримських татар у 1917 році*, „Українознавство”, 2008, № 4, s. 82.

został Krymski Sztab Rewolucyjny, na którego czele stanął Dżafar Sejdamet. Oddelegowane pod jego komendę wojska liczyły od dwóch do pięciu tys. żołnierzy, jednak nie stanowiły one poważnej przeszkody dla bolszewickiej ekspansji na Krym⁸.

Młoda krymska republika, niedługo po uchwaleniu konstytucji i proklamowaniu niepodległości, doznała agresji ze strony wojsk bolszewickich, które na początku 1918 r. wkroczyły na Krym⁹. Grabieże, których dokonywali głównie marynarze Floty Czarnomorskiej, odbywały się według podobnego scenariusza. Pod miasto podpływały okręty wojskowe i celowały z armat w główną część miasta. Marynarze wychodzili na brzeg całymi jednostkami i zazwyczaj łatwo łamali opór wojsk sztabu krymskiego. Tak, jedno po drugim, upadały kolejne krymskie miasta: Eupatoria, Jałta, Teodozja, Kercz, a 13 stycznia siedziba rządu – Symferopol. Zajęcie Krymu przez bolszewików poprzedzone było masowymi grabieżami i morderstwami, które dotknęły wszystkich warstw społeczności miejscowej, od burżuazji po robotników. Tatarska ludność Krymu, nie poddawszy się bolszewickiej agitacji, doznała podobnych represji, dodatkowo bolszewicy podsycali narodową nienawiść do niej ze strony ludności rosyjskojęzycznej. Jednakże już wiosną 1918 r. fala sprzeciwu wobec bolszewickiej władzy zjednoczyła wszystkich mieszkańców Krymu¹⁰.

Zgodnie z postanowieniami traktatu brzeskiego pomiędzy URL i Państwami Centralnymi, wojska niemieckie dokonały okupacji terytorium Ukrainy, a następnie Krymu. Władze niemieckie pragnęły stworzyć sytuację długotrwałej zależności politycznej i ekonomicznej Ukrainy od Niemiec, na Krymie zaś ich interesy ograniczone były do tymczasowych korzyści wojskowo-politycznych i strategicznych. Generał armii carskiej, muzułmanin, Maciej Sulejman Sułkiewicz, który z pochodzenia był Tatarzem litewskim, za zgodą władzy niemieckiej 25 czerwca 1918 r. został premierem rządu Republiki Krymskiej. W skład jego gabinetu weszli również inni Tatarzy z Litwy¹¹, np. szefem kancelarii Sułkiewicza został Leon Najman Mirza Kryczyński, który jednocześnie był deputowanym krymskiego parlamentu¹². Ich wybór był możliwy, w znacznej mierze, dzięki pochodzeniu etnicznemu i wierze muzułmańskiej, która wiązała ich z Tatarami krymskimi. Dla rządów niemieckich ważne było uniknięcie konfliktu z ludnością krymskotatarską i stworzenie pozorów jej samoorganizacji pod narodowym przywództwem.

⁸ Р. Р. Токмеджи, *Джафер Сейдамет і Милли-фирка – боротьба за національну волю в період більшовицької експансії*, "Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского", Серия "Юридические науки", т. 19 (58), № 1, 2006, s.184–189.

⁹ R. Potocki, *"Państwo Krymskie" w 1920 roku*, "Przegląd Wschodni", 1996–1997, t. VI, z. 4(24), s. 843-868.

¹⁰ А. И. Деникин, *Очерки русской смуты: Белое движение и борьба добровольческой армии. Май – октябрь 1918.* (Воспоминания. Мемуары), Мн., 2002, 66 s.

¹¹ РГВА, ф.308/к, оп.3, д.34, л.3 (Referat Władysława de Bondy AIDE MEMOIRE w sprawie tatarów krymskich).

¹² E. Charszkiewicz, *Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921*, "Niepodległość", Londyn, 1955, t.5 (po wznowieniu), s.147.

W deklaracji rządu krymskiego, która została poparta przez okupacyjne władze niemieckie, ogłoszono „utrzymanie niezależności półwyspu... oraz odnowienie praworządności i porządku”. Natomiast hetman Pawło Skoropadski zażądał pełnego zjednoczenia Krymu z Ukrainą, wysuwając roszczenia względem trzech rolniczych powiatów w północnej części Krymu Taurydy oraz ustanawiając blokadę ekonomiczną półwyspu. W odpowiedzi na te działania, Sułkiewicz wydelegował jednego ze swoich ministrów, hrabiego Tatiszczewa, do Berlina, by uzyskać uznanie niezależności Krymu i wsparcie w konflikcie z Ukrainą. Jednakże rząd niemiecki nie uznał niezależności Krymu i radził samodzielne uregulowanie stosunków z przedstawicielami hetmana Skoropadskiego¹³.

Poszukiwania zagranicznych sojuszników przedłużały się. Sułkiewicz wyznaczył Asana Sabri Ajwazowa na ambasadora w Konstantynopolu, który był upoważniony do prowadzenia w imieniu rządu negocjacji w sprawie odłączenia Krymu od Rosji i zjednoczenia go z Imperium Osmańskim. Dżafar Sejdamet, podówczas minister spraw zagranicznych Krymu, przedstawił rządowi niemieckiemu wezwanie Kurultaju z dnia 21 lipca 1918 r., w którym mowa była między innymi i o tym, że „Tatarzy krymscy pragną odnowić tatarskie panowanie na Krymie przekształcając Krym w niezależny neutralny chanat, opierając się o politykę niemiecką i turecką”¹⁴. Jednakże 11 listopada 1918 r. Niemcy skapitulowały i w warunkach zagrożenia powtórnie okupacją Krymu przez bolszewików, cztery dni później generał Sułkiewicz przekazał władzę krymskiemu rządowi krajowemu z Solomonem Krymem na czele i wyjechał do Azerbejdżanu. Choć po upływie dwóch tygodni na redzie Sewastopola pojawiła się eskadra 22. angielskich, francuskich, włoskich i greckich okrętów wojennych, Armia Czerwona przeprowadziła udany atak na siły interwencyjne, który w kwietniu 1919 r. zakończył się zajęciem prawie całego Krymu, z wyjątkiem półwyspu kerczeńskiego¹⁵.

28-29 kwietnia 1919 r. III Krymska Obwodowa Konferencja Partyjna w Symferopolu przyjęła postanowienie o stworzeniu Krymskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Jednak tym razem sowiecka władza nie utrzymała się długo. Już 26 czerwca 1919 r., pod naciskiem Sił Zbrojnych Południa Rosji, którymi dowodził generał Anton Denikin, bolszewickie wojska wycofały się z Krymu. Administracja Denikina na Krymie bardzo negatywnie odnosiła się do niepodległościowych dążeń Tatarów krymskich. Pełnomocnictwa Kurultaju i Dyktoriatu zostały zlikwidowane, a półwysep włączono do guberni taurydzkiej. Jednak 7 listopada 1920 r. wojska bolszewickiego frontu południowego przeszły do

¹³ А. И. Деникин, *Очерки русской смуты: Белое движение и борьба добровольческой армии. Май – октябрь 1918.* (Воспоминания. Мемуары), Мн., 2002, s. 70.

¹⁴ *Ibidem*, s. 71-72.

¹⁵ А. Г. Зарубин, В. Г. Зарубин, *Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму.* Симферополь, 1997, s.141–142.

zdecydowanego ataku, w rezultacie którego na półwyspie ustanowiono władzę radziecką¹⁶.

W momencie opuszczania Krymu przez wojska generała Piotra Wrangla Dżafar Sejdamet wyemigrował do Turcji, a następnie do Szwajcarii. Cieszył się on autorytetem wśród emigrantów, przede wszystkim Tatarów krymskich, należał do kierownictwa szeregu organizacji emigranckich, był też liderem narodowej partii Tatarów krymskich Milli Firka¹⁷.

Emigracyjna poniewierka zmusiła ministrów Republiki Krymskiej do szukania pomocy ze strony Polski. 17 maja 1920 r. Sejdamet oficjalnie zwrócił się do Ligi Narodów z żądaniem przekazania Krymu pod polski protektorat¹⁸. Ta prośba nie była zaskoczeniem, ponieważ Polska i Polacy byli dla wielu narodów byłej Rosji carskiej wzorem walki o niezależność. Krok ten jednak nie mógł przynieść oczekiwanego rezultatu. W tym czasie terytorium Krymu okupowane było przez białogwardyjskie wojska generała P. Wrangla, a Ententa całkowicie wspierała ideę odbudowy imperium rosyjskiego. Józef Piłsudski gotowy był rozpatrzyć propozycje krymskiego ministra wyłącznie pod warunkiem, że zyska ona wsparcie ze strony Ligi Narodów oraz władz sojuszniczej URL. W odpowiedzi Liga Narodów poinformowała, że propozycja Sejdameta została przekazana do rozpatrzenia przez członków rady, jednak jest mało prawdopodobne by została potraktowana w oderwaniu od kwestii rosyjskiej. Radca ambasady polskiej w Brnie oficjalnie podziękował Sejdametowi za propozycję, dodając od siebie, iż jego czyn był ogromnym wsparciem moralnym dla strony polskiej¹⁹.

Z kolei kierownictwo URL poinformowało o swojej gotowości do nadania Krymowi szerokiej autonomii, ale niczego więcej²⁰. Konieczność przyłączenia półwyspu do URL politycy ukraińscy tłumaczyli w następujący sposób: „Ukraina to żywny kraj z ogromnym potencjałem przemysłowym w przyszłości, a krymskie południe to riwiera, stacje klimatyczne, winnice i sady owocowe, które bez ukraińskiej produkcji przemysłowej nie może się obejść. Państwowa symbioza Tatarów krymskich i Ukraińców podyktowana jest przez samą naturę. Uważamy, że te przyczyny, jako najbardziej przekonujące, wezmą pod uwagę politycy tatarscy i dla dobra kraju ojczystego dojdą do korzystnego dla Ukraińców i siebie porozumienia”²¹. Nie zważając na pewne rozbieżności poglądów, sprawa krymska nie stała się kością niezgody między J. Piłsudskim i S. Petlurą.

¹⁶ М. Н. Губогло, С. М. Червонная, *Крымскотатарское национальное движение*, т. 2, М., 1992, s. 279.

¹⁷ Л. Ф. Соцков, *Неизвестный сепаратизм. На службе СД и Абвера. Из секретных досье разведки*, Moskwa, 2003, s. 168.

¹⁸ T. Krymski, E. Wiśniowski, *Racja stanu Polski na Wschodzie* [w:] *Pod znakiem odpowiedzialności i pracy. Dziesięć wieców*, pod redakcją A. Skwarczyńskiego, Warszawa, 1933, s. 225.

¹⁹ S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1971, s. 195.

²⁰ Т. М. Симонова, “Прометеизм” во внешней политике Польши. 1919–1924 гг., “Новая и новейшая история”, 2002, № 4, s. 58.

²¹ В. Сергійчук, *Українські державники: Всеволод Петрів*, К.: ПП Сергійчук М. І., 2008, s. 94.

Choć w listopadzie 1920 r. Dżafar Sejdamet uzyskał audiencję w Belwederze u Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, tym czasie Polska mogła jedynie moralnie wesprzeć narodowo-wyzwoleńcze dążenia Tatarów krymskich. Propozycja Sejdameta była skutecznie wykorzystywana przez polską propagandę, szczególnie podczas negocjacji z przedstawicielami Rosji Radzieckiej. Nie zważając na nierealność postulatów krymskiego ministra, właśnie od tego momentu zaczęła się aktywna współpraca piłsudczyków z krymskotatarską emigracją.

W latach 1923-1926 w wewnętrznej polityce Polski doszło do pewnych perturbacji, związanych ze zmianą koalicji rządzącej i wymuszoną rezygnacją Piłsudskiego z kluczowych stanowisk w państwie²². Do władzy w kraju doszły rządy, które znajdowały się pod wpływem ideologii narodowych demokratów i nie podzielały idei prometejskiej²³. Wyrażając swoją zasadniczą niezgodę z polityką rządów Chjeno-Piasta, Piłsudski demonstracyjnie porzucił swój służbowy gabinet w Sztapie Generalnym i wyjechał do Sulejówka. Tak rozpoczął się nowy etap w życiu marszałka, który otrzymał nazwę: „sulejowski”. W 1923 r. wszystkim wydawało się, że Piłsudski na zawsze odszedł z aktywnej polityki i zabrał ze sobą marzenie swojego życia – odnowienie dawnego majestatu i potęgi Rzeczypospolitej. Jednak te iluzje nie wytrzymały próby czasu.

Fenomenalna zdolność marszałka Piłsudskiego do skupiania wokół siebie utalentowanych osób przejawiała się w organizacji prometejskiego frontu narodów, który otrzymał wsparcie poszczególnych działaczy państwowego aparatu władzy. W Sztapie Generalnym (SG) i Ministerstwie Spraw Zagranicznych (MSZ) koncepcja prometejska, której celem było doprowadzenie do rozpadu Związku Sowieckiego, nie została ostatecznie odrzucona, bez względu na postanowienia traktatu ryskiego z 1921 r.²⁴ Miała ona swoich zwolenników wśród urzędników od najwyższych szczebli rządowych do poziomu kierowników wydziałów. Wielbili oni Piłsudskiego, uważając go za twórcę polskiej armii i polskiego państwa²⁵. Z nominacji marszałka w II Oddziale Sztabu Generalnego pracowali nadal: Tadeusz Schaetzel, Wacław Jędrzejewicz, Stefan Czarnocki, Henryk Suchenek, a w MSZ – Juliusz Łukasiewicz i Roman Knoll. W tym też czasie aktywną działalność rozpoczął również Tadeusz Hołówko, który owocnie współpracował z emigranckimi organizacjami społecznymi.

Prawie wszyscy przywódcy emigracyjnych organizacji narodowych gościli na audiencji u Piłsudskiego w Sulejówku. Wśród nich byli Gruzini, Ukraińcy, Tatarzy

²² Л. Алексієвць, *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*, Тернопіль, 2006, s. 358.

²³ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Oddział II Sztabu Głównego (Od. II Sz. Gł.), sygn. I.303.4.5776, k.1 (St. Siedlecki. *Ruch „Prometejski” wśród narodów podrozyjskich na emigracji w Polsce*).

²⁴ Ibid., sygn. I.303.4.5561, k.31–32 (Stosunki Polsko-Prometeuszowskie. Referat polityczny, obrazujący genezę sprawy, założenia ideologiczne i formy organizacyjne współdziałania Polsko-Prometeuszowskiego. 1939 r.).

²⁵ Л. Алексієвць, *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*, Тернопіль, 2006, s.359.

krymscy, w tym ich lider Dżafar Sejdamet²⁶. Uwaga ze strony najbardziej wpływowego człowieka w państwie polskim okazywana przedstawicielom narodów walczących o niepodległość, miała dla nich ogromne znaczenie moralne i polityczne. Tak stopniowo kształtował się blok narodów niegdysiejszej carskiej Rosji, który poprzez osoby stojące na jego czele, umacniał się wokół Piłsudskiego i jego sprzymierzeńców.

W tym czasie na terytorium Francji działały emigracyjne centra Ukraińców, Gruzinów, Azerów, górali z Północnego Kaukazu, które na początku 1926 r. połączyły się w paryskim towarzystwie „Prometeusz”. Jeden z kierowników ruchu prometejskiego – Władysław Pelc – w swoich wspomnieniach kategorycznie podkreślał, iż w Paryżu nie było żadnego przedstawicielstwa tatarskiej emigracji²⁷. Dotyczyło to w tym samym stopniu Tatarów krymskich pod przywództwem Sejdameta, jak i Tatarów Powołża, którymi kierował Muhammed Ayaz Ishaki. Miejscem zamieszkania większości Tatarów krymskich, a zwłaszcza ich lidera, Sejdameta była Turcja. Kontakty między Sejdametem, jako przywódcą Tatarów Krymskich na wychodźstwie, a polskim przedstawicielstwem dyplomatycznym w Turcji odbywały się poprzez pułkownika SG i wojskowego attaché Polski w Konstantynopolu, Bobickiego²⁸. Mając na uwadze ostateczny cel realizacji polityki prometejskiej, przedstawiciele krymskotatarskiej emigracji przewidywali rozpad Związku Radzieckiego, co stwarzało perspektywy odrodzenia niezależnej Republiki Krymskiej.

Wraz z umocnieniem się władzy piłsudczyków w Polsce po przewrocie majowym w 1926 r. odżyły próby realizacji koncepcji prometeizmu. W tym celu pod koniec 1928 r. utworzono w Warszawie organizację „Prometeusz”. Jej oficjalna nazwa to: Klub „Prometeusz” - Liga zniewolonych przez Rosję narodów: Azerbejdżanu, Donu, Karelii, Gruzji, Idel-Uralu, Ingrii, Krymu, Komi, Kubania, Północnego Kaukazu, Turkiestanu i Ukrainy²⁹. Z początkiem 1930 r. przekształciła się ona w główny ośrodek ideologiczny i organizacyjny całego ruchu prometejskiego. Stąd wychodziły instrukcje dla poszczególnych filii zorganizowanych we Francji (Paryż), Finlandii, Turcji, Persji i Chinach (Charbin), centrów narodowych oraz liderów emigracyjnych: Noe Żordania (Gruzini), Andrij Liwicki (Ukraińcy), Said Szamil (Górale Północnego Kaukazu), Dżafar Sejdamet (Tatarzy Krymscy), Mu-

²⁶ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5776, k.1 (St. Siedlecki. *Ruch „Prometejski” wśród narodów podrosyjskich na emigracji w Polsce*).

²⁷ Biblioteka Polska w Paryżu (BPP), Akta Władysława Pelca (AWP), sygn.1, k.2 (Notatka o pracy Władysława Pelca jako Attache Ambasady RP w Paryżu. 1937–1944.).

²⁸ ПГБА, ф.308, оп.3, л.18, л.17 (Raport sytuacyjny attache Wojskowego Delegacji Rządu RPP w Konstantynopolu za czas 15.08–15.09.1921 r.).

²⁹ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5782, k.661 (Ideologia walki ciemiężonych przez Rosję narodów zjednoczonych w organizacji „Prometeusz”: Azerbajdżan, Don, Gruzja, Idel-Urał, Ingria, Karelia, Komi, Krym, Kubań, Kaukaz Północny, Turkiestan i Ukraina. 1936 r.).

ammed Ayaz Ishaki (Tatarzy Powołża), Ihant Biłyj (Kozacy kubańscy), Mehmet Emin Resulzade, Mustafa-bek Wekili, Mir-Jakub Miechtijew, Ali-bej Azertekin (Azerowie)³⁰.

Ciągłe dyskusje między Ukraińcami i Tatarami krymskimi w sprawie przyszłego statusu Krymu odbywały się również w ramach ruchu prometejskiego. Stanowisko Ukrainy pozostawało niezmiennie jeszcze od czasów Centralnej Rady: „Krym – kraj zróżnicowany etnicznie, w którym nikt nie ma większości – kiedyś był twierdzą Tatarów krymskich, naszych historycznych wrogówk, a dziś sojuszników. Ukraina zawsze szanowała i będzie szanować prawa narodowe dawnych władców państwa na Krymie i pewni jesteśmy, że w walce o wolność Krymu przed obcymi zakusami, Ukraina była i będzie najwierniejszym przyjacielem Tatarów..., ale nie wyobrażamy sobie, by Krym mógł być oderwany od Ukrainy”³¹.

Z tego powodu pod koniec 1929 r. odbyły się rozmowy ukraińsko-tatarskie³². Nie przyniosły one przełomu. Każda ze stron pozostała przy swoim zdaniu. Tatarzy stali na stanowisku odrodzenia państwowej niezależności Krymu. Ukraińcy chcieli widzieć Krym w składzie przyszłej niepodległej Ukrainy³³. Przywódca Tatarów krymskich Dżafar Sejdamet uważał, że jeżeli Ukraina uzna niezależność Krymu, to musi też uznać jego suwerenność. Nie chciał, aby kwestia ta była omawiana pod kątem „strategicznego zainteresowania Ukrainy Krymem”³⁴. Polemika na łamach prasy na temat przynależności Krymu toczyła się również między politykami zachodnioukraińskimi a działaczami Tatarów krymskich. Autonomia Krymu w składzie zjednoczonej Ukrainy, według polityków z Galicji, była jedyną realną możliwością rozwoju ruchu krymskotatarskiego³⁵.

W organizacji „Prometeusz” utworzonej w 1928 r. narody Azerbejdżanu, Donu, Karelii, Gruzji, Idel-Uralu, Ingrii, Krymu, Komi, Kubania, Północnego Kaukazu, Turkiestanu i Ukrainy zajmowały równorzędną pozycję. Natomiast w „Komitecie Przyjaźni Narodów Kaukazu, Turkiestanu i Ukrainy”, który powstał w Paryżu 1934 r. jako klub elitarny, emigranci dzielili się na dwie kategorie. Do pierwszej należały narody Kaukazu, Turkiestańczycy i Ukraińcy, którym w latach 20. udało się stworzyć państwa narodowe. Wszyscy inni byli pozbawieni prawa

³⁰ Ibid., sygn. I.303.4.5776, k.7. (B. Sen. St. Siedlecki. Referat Szulgina p.t. “Ruch Prometeuszowski” wśród narodów podrosyjskich na emigracji w Polsce. Warszawa, 14.I.1939 r.).

³¹ О. Шульгин, *Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині*, [З передмовою Вячеслава Прокоповича], Париж, 1934, s. 102.

³² РГВА, ф.461/к, оп.2, л.124, л.5. (Wyciąg z listu p. Gawrońskiego do p. Hołówki z dn. 14 grudnia 1929 r.).

³³ Ibidem, л.10. (Национальный вопрос турков бывшей России. 1929 г.).

³⁴ САУ, Од. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5460, k.81 (Porozumienie ukraińsko-tatarskie. 17.XII.1929 r.).

³⁵ РГВА, ф.461/к, оп.2, л.128, л.62. (W odpowiedzi Ukraińskim szowinistom. Wstęp XX-ta rocznica otwarcia Kurultaja na Krymie i oddźwięki na łamach lwowskiego “Dіła”); Ibid, л.63 (Krym w latach 1917–1920.); *Свято державності кримських татар*, “Діло”, 1937, 7 груд.; *Крым в 1917-1920 годах*, “Діло”, 1937, 9 груд.

przynależności do Komitetu Przyjaźni i mieli podporządkować się wyłącznie organizacji „Prometeusz” z centralą w Warszawie. Taki podział skutkował poczuciem skrzywdzenia wśród przedstawicieli narodów tak zwanej drugiej kategorii. Traciły one zaufanie do kierownictwa, co zagrażało utratą jedności frontu prometejskiego. Stan ten odbił się nie tylko na relacjach między warszawskim „Prometeuszem”, a Komitetem Przyjaźni w Paryżu, które również wcześniej były napięte, ale i na stosunkach między Ukraińcami i Tatarami krymskimi.

W celu uregulowania sytuacji, zarząd organizacji „Prometeusz” wymógł natychmiastową normalizację stosunków i usunięcie tych przeszkód, które dezorganizowały monolityczność ruchu prometejskiego. Propozycja polegała na uzgodnieniu zasad działalności w ramach organizacji „Prometeusz”, czyli zrównania praw wszystkich narodów prometejskich, w tym ukraińskiego i krymskotatarskiego. Kierownictwo nalegało również na dokooptowanie do klubu paryskiego przedstawicieli innych narodów oraz zmianę nazwy na „Komitet Przyjaźni Narodów Zniewolonych przez Moskwę”. Ze względu na to, że organizacja „Prometeusz” podporządkowała sobie wszystkie organizacje emigracyjne, stworzyła ideologiczne podwaliny oraz stała się zwornikiem ruchu prometejskiego, to według polskiego kierownictwa, powinna ona taką pozostać³⁶.

Reasumując, stosunki polityczne między Ukraińcami i Tatarami krymskimi w okresie międzywojennym były niejednoznaczne. Przewidując rychły rozpad Związku Radzieckiego i współpracując w ruchu prometejskim pod egidą Polski, emigranci z URL i Republiki Krymskiej mieli różne cele polityczne. Tatarzy krymscy żywili nadzieję na odrodzenie niezależnego państwa. Natomiast Ukraińcy nie wyobrażali sobie istnienia niezależnej Ukrainy bez Krymu, któremu wyznaczali rolę autonomii. Partnerstwo i wspólne działanie Ukraińców i Tatarów krymskich kończyło się tam, gdzie zaczynała się rozmowa na temat statusu prawnego Krymu.

Przełożyli: Weronika Brewczyńska i Tadeusz Iwański

Dr hab. Wołodimir Komar – historyk, badacz historii Polski i stosunków polsko – ukraińskich w okresie międzywojennym, docent na Wydziale Historii i Politologii Uniwersytetu w Iwanofrankiwsku.

³⁶ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), sygn. 6692, k.130 (Memorial Zarządu „Prometeusza”. 17.I.1938 r.).

Political Relations between Ukrainians and Crimean Tatars during the Inter-war Period

Volodymyr Komar

Among the states and nationalities of the Russian Empire, which during and immediately after the October Revolution, gained their independence, there were Ukraine and the Crimea. A crucial role in the Tatar nation-building process was played by the famous social activist, writer and ideologist of the national movement – Jafar Seydamet. Already in May 1917, demands for Tatar independence were voiced. Seydamet met with the representatives of the Ukrainian Central Council Mykhailo Khrushchynsky, Volodymyr Vynnychenko and Oleksandr Shulkyshyn, several times, including during the Congress of Nations, organized by the Council in Kiev, in September 1917. In the November Manifesto of the Ukrainian Central Council, which proclaimed the emergence of the Ukrainian Peoples Republic (UPR), it was mentioned that apart from the three northern districts of the Taurudzka province, the Crimean peninsula would not be a part of the UPR territory. In spite of this fact, Seydamet realized that in order to gain eventual independence for Crimea, a battle would have to be fought against not only Russia, but also Ukraine.

Политические отношения украинцев и крымских татар в межвоенный период

Владимир Комар

Среди стран и народов Российской империи, объявивших независимость после Октябрьской революции, были Украина и Крым. Важную роль в восстановлении крымской государственности сыграл известный общественный деятель, писатель, идеолог национального движения крымских татар - Джохар (Джафер) Сейдамет. Уже в мае 1917 года было объявлено о стремлении татар к независимости. Сейдамет неоднократно встречался с представителями Центрального совета Украины: Михаилом Грушевским, Владимиром Винниченко и Александром Шульгиным даже во время Конгресса народов, который был созван советом в Киеве в сентябре 1917 года. В Манифесте Центрального совета, который провозгласил создание Украинской Народной Республики, содержалось положение, согласно которому в состав УНР были включены три северных уезда Таврической провинции, но без Крыма. Несмотря на это Сейдамет понимал, что за возможную независимость Крыма необходимо будет бороться не только с Россией, но и с Украиной.

The so-called Crimean Tatars Kurultai (council) gathered in November and in December established a Directorate – a people’s government – which on December 13th proclaimed the establishment of the Crimean Peoples Republic and approved its constitution. The Ukrainian Central Council recognized these provisions. However, already at the beginning of 1918, the Bolshevik army seized the Crimea. Later, according to the Treaty of Brest-Litovsk, between the Central Powers and the Ukrainian Peoples Republic, German troops entered the Ukrainian and Crimean territories. In June 1918, with the acceptance of the German authorities, a Lithuanian Tatar, Maciej Sulejman Sulkiwicz, became Prime Minister of the Crimean Republic, while Leon Naiman Mirza Kryczyński became the chief of his chancellery. In the meantime, the Hetman of the Ukrainian state, Pavlo Skoropadskiy put forth a claim for the full annexation of the Crimea to Ukraine, putting in place an economic blockade on the peninsula. Due to Berlin’s lack of interest in these quarrels, M. Sulkiwicz went searching for support from the Osman Empire. The Crimean ambassador in Constantinople was even granted the authority to negotiate the joining of Crimea to the Empire.

After the capitulation of Germany in November 1918, M. Sulkevich gave up his position in the Crimean State Government chaired by Solomon Crimea, and left for Azerbaijan. Two weeks later a second Red Army invasion took place, which resulted in the proclamation

Во время состоявшегося в конце ноября крымскотатарского Курултая (Конгресс), в декабре был создан Меджлис (исполнительный орган) – национальное правительство, которое, в свою очередь, 13 декабря провозгласило создание Народной Республики Крым и утвердило конституцию. Центральный совет рассмотрел положения Курултая. Тем не менее, в начале 1918 года большевистские войска оккупировали Крым. Согласно Брестскому трактату, заключенному между центральными государствами и УНР, немецкие войска вступили на территорию Украины и Крыма. В июне 1918 года, с согласия немецких властей, премьер-министром Крымской Республики был назначен литовский татарин Матвей (Масей) Сулейман Сулькевич, а начальником канцелярии стал Леон Найман Мирза Кричиньский. В то же время, гетман Украинского государства Павло Скоропадский выдвинул просьбу о полном присоединении Крыма к Украине, введя при этом полуостров в экономическую блокаду. В связи с тем, что Берлин не хотел ввязываться в этот спор, М. Сулькевич стал искать поддержки у Османской империи, а крымский посол в Константинополе был даже уполномочен вести переговоры о присоединении Крыма к Османской империи.

После капитуляции Германии в ноябре 1918 года М. Сулькевич передал власть Крымскому краевому правительству во главе с Соломоном Крымом, а сам отправился в Азербайджан.

of the establishment of the Crimean Socialist Republic. This time the Soviet domination did not last for long, as in June, Gen. Denikin's army entered the peninsula. Gen. Denikin, however, had a negative approach towards the idea of the independence of Crimea. Authority was taken away from the Kurultai and the Directorate, and Crimea was incorporated into Tauryzka province. On the November 7th 1920, the Bolshevik army on the southern front attacked and seized the territory of the peninsula, where Soviet power was eventually fully established.

While White Russian troops were leaving the Crimea, Jafar Seydamet emigrated to Turkey, and later to Switzerland, where he continued his political activity. In May, Seydamet officially petitioned the League of Nations for permission for a Polish protectorate over Crimea, though these attempts were proved unsuccessful. Warsaw refused to do anything in the matter without the accord of the League of Nations and the allied authorities of the UPR.

At that time, the authorities of the UPR made known their willingness to offer wide autonomy for Crimea, but nothing more. The necessity of the incorporation of the peninsula was supported by the claim of "natural complementarity" of both territories. In spite of Seydamet's meeting with Marshal Pilsudski in November 1920, Poland could only offer moral support for the aspirations of the Crimean Tatars. Aside from some differences in opinion, the Crimean issue was never a reason of

байджан. Через две недели произошло еще одно вторжение Красной Армии, которое завершилось в конце апреля 1919 году провозглашением Крымской Советской Социалистической Республики. На этот раз советская власть не продержалась слишком долго, потому что в июне в Крым вошли войска генерала Антона Деникина, который негативно относился к борьбе за независимость крымских татар. Полномочия Курултая и Меджлиса были сняты, а Крым был включен в Таврическую провинцию. Но уже 7 ноября 1920 года большевистские войска южного фронта перешли в сильную атаку, в результате чего на полуострове окончательно была установлена советская власть.

При выезде из Крыма армии «Белых», Джохар Сейдамет эмигрировал в Турцию, а затем в Швейцарию, где он продолжал свою политическую деятельность. В мае Сейдамет официально обратился в Лигу Наций с просьбой о передаче Крыма под польский протекторат, но эти усилия не увенчались успехом. Варшава не могла самостоятельно, без согласия Лиги Наций и союзнической власти УНР, принимать такие меры.

В этот период, управление УНР заявило о своей готовности дать Крыму широкую автономию, но не более того. Необходимо присоединения Крыма к УНР объяснялось естественной взаимодополняемостью этих двух территорий. Несмотря на принятие Сейдамета маршалом Пилсудским в ноябре 1920 года, Польша

dispute between Pilsudski and Petliura.

In the next part of the article, the author describes the changes that took place on the Polish internal political landscape, after political power shifted towards a Christian/National-Democratic coalition that did not believe in Promethean values. In spite of Pilsudski's temporary withdrawal from active politics, his ideas continued to be realized by many members of the state administration. The Marshal also regularly hosted representatives of emigrant political centers – from the Caucasian nations, Ukraine and Tatars from the Crimea.

Émigrés from the former Russian Empire, with the help of the Polish government, also developed their activities in France. Emigrant circles from Georgia, Azerbaijan, Ukraine and the North Caucasus united in the “Le Promethee” society. In France, there was no official representation of Tatar emigration – and this was true both in the case of the Crimean Tatars under the leadership of J. Seydamet and the Volga Tatars, with Ayaz Iskhaki as their leader. Most of the Crimean Tatars resided in Turkey.

Along with the consolidation of power by the supporters of Pilsudski in Poland after the 1926 May Coup d'État, attempts to practically realize Promethean ideas were revived. At the end of 1928, the organization “Club Prometheus” was created with the participation of members from: Azerbaijan, Karelia, Georgia, Idel-Ural, Ingria, Crimea, Komi, Kuban, North Caucasus, Turkestan, Ukraine and the Don region. Branches of the Club were formed in

была в состоянии обеспечить только моральную поддержку усилиям крымских татар. Несмотря на некоторые расхождения во мнениях, этот крымский вопрос не стал яблоком раздора между Ю. Пилсудским и С. Петлюрой.

Далее в этой статье автор описывает изменения, которые произошли во внутренней ситуации Польши после того как к власти пришло правительство, находящиеся под влиянием национал-демократов не признающих прометейскую идею. Несмотря на уход Ю. Пилсудского на некоторое время из активной политики, его идеи по-прежнему поддерживали многие люди, работающие в польском правительстве. Маршал регулярно принимал на совещаниях представителей политических центров эмиграции - кавказских народов, украинцев и крымских татар.

Кроме того, во Франции, при поддержке польских властей, развивалась деятельность эмигрантов из бывшей Российской империи. Эмигранты из Грузии, Азербайджана, Украины и горцы Северного Кавказа в 1926 году объединились вокруг организации «Прометей» („Le Promethee”). Во Франции не было ни одного представителя татарской эмиграции. Это касается как крымских татар под руководством Д. Сейдамета, так и татар Приволжского федерального округа во главе с Мухаммедом Аязом Исхаки. Местом поселения большинства крымских татар, и в частности Д. Сейдамета, была Турция.

France (Paris), Finland, Turkey, Persia and China (Harbin).

Permanent discussions between Ukrainians and Crimean Tatars concerning the future status of the Crimea were also conducted within the framework of the Promethean movement. The Ukrainian position remained unchanged. They believed that Crimea was an integral part of Ukraine, especially due to the fact that Tatars did not constitute a majority of the peninsula's population. Talks conducted throughout 1929, did not bring any breakthrough.

Political relations between the Ukrainians and the Crimean Tatars in the inter-war period were ambiguous. All possibilities for partnership and cooperation between these two nations ceased as soon as the topic of the legal status of the Crimea was brought up.

С усилением власти сторонников Пилсудского, в Польше после майского переворота в 1926 году, были возрождены попытки продвижения прометейской идеи. Для этого, в Варшаве в конце 1928 года была создана организация «Прометейский клуб», который включал представителей следующих народов: Азербайджана, Дона, Карелии, Грузии, Идель-Урала, Ингрии, Крыма, Коми, Кубани, Северного Кавказа, Туркестана и Украины. Филиалы клуба были во Франции (Париж), Финляндии, Турции, Персии и Китае (Харбин).

Продолжение переговоров между украинцами и крымскими татарами по вопросу о будущем статусе Крыма также проводились в рамках прометейского движения. Украинская позиция оставалась прежней – Крым является частью Украины, особенно с учетом того, что татары не являются большинством жителей полуострова. Переговоры обеих сторон, проведенные в 1929 году, не принесли никакого прорыва.

Политические отношения между украинцами и крымскими татарами в межвоенный период были неоднозначными. Партнерство и совместные действия украинцев и крымских татар заканчивались там, где они начинали говорить о создании правового статуса Крыма.

